

Świecarz Grzegorz,
doktor nauk teologicznych, adiunkt
Akademia Nauk Stosowanych WSGE
im. Alcide De Gasperi w Józefowie
orcid.org/0000-0001-9007-0907
swiecarz@op.pl

HISTORYCZNE KONTEKSTY WPROWADZENIA REFORMY SOBORU WATYKAŃSKIEGO II W DIECEZJI OPOLSKIEJ NA TLE WYCHOWANIA LITURGICZNEGO KOŚCIOŁA W POLSCE PO 1945 R.¹

W artykule przedstawiono kompleksowe i dogłębne badanie dotyczące rozwoju i wpływu reform liturgicznych w Kościele katolickim w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez Sobór Watykański II. W szczególności, skupia się na wychowaniu muzycznym, roli muzyki liturgicznej jako integralnej części liturgii, podkreślając jej wpływ na uroczystość i głębię celebracji. Analizuje wpływ konstytucji „Sacrosanctum Concilium” oraz kolejnych instrukcji, takich jak „Musicam Sacram”, na wychowanie i teorię muzyki w liturgii, wskazując na ich znaczenie dla aktywnego uczestnictwa wiernych w liturgii. Przybliża także rozwój wychowania muzycznego i liturgicznego w Polsce po reformie Soboru Watykańskiego II, a także zwraca uwagę na trudności w zachowaniu harmonii między deklarowaną wiarą a praktyką liturgiczną.

Artykuł dokładnie bada historyczne i kulturowe tło wprowadzenia reform Soboru Watykańskiego II w diecezji opolskiej, podkreślając rolę edukacji liturgicznej w Kościele w Polsce po 1945 roku. Analiza ta obejmuje wpływ tych zmian na praktyki i postrzeganie liturgii przez wiernych, zwracając szczególną uwagę na muzykę liturgiczną jako istotny element celebracji. Wykorzystując bogate źródła historyczne, autor podkreśla proces adaptacji do reform, jak również napotykaną wyzwania, w tym trudności związane z zachowaniem harmonii między deklarowaną wiarą a praktyką liturgiczną. Praca ta rzuca światło na specyfikę polskiego kontekstu w odniesieniu do globalnego ruchu odnowy liturgicznej, ukazując jednocześnie znaczenie dialogu między tradycją a nowoczesnością w życiu religijnym Polski drugiej połowy XX wieku. Podsumowując, artykuł stanowi ważny wkład w zrozumienie dynamiki zmian liturgicznych w Kościele katolickim w Polsce, z naciskiem na diecezję opolską, wskazując na szerokie ramy kulturowe i społeczne, które kształtowały te procesy.

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, diecezja opolska, Sobór Watykański II, liturgika, muzyka liturgiczna.

Свєцар Гжегож,
доктор теологічних наук, викладач
Академії прикладних наук WSGE
імені Альчі де Гаспері в Юзефові
orcid.org/0000-0001-9007-0907
swiecarz@op.pl

ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ РЕФОРМИ II ВАТИКАНСЬКОГО СОБОРУ В ОПОЛЬСЬКІЙ ДІЄЦЕЗІ НА ТЛІ ЛІТУРГІЙНОЇ ОСВІТИ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ 1945 РОКУ

Стаття представляє комплексне та поглиблене дослідження розвитку та впливу літургійних реформ у Католицькій Церкві в Польщі з особливим наголосом на змінах, запроваджених II Ватиканським Собором. Особлива увага приділяється музичній освіті, ролі літургійної музики як невіддільної частини літургії, підкреслюючи її вплив на урочистість і глибину богослужіння. Аналіз спрямований на вплив конституції «Sacrosanctum Concilium» і наступних інструкцій, таких як «Musicam Sacram», на музичну освіту та теорію в літургії, вказуючи на їхнє значення для активної участі вірних у літургії. Він також розглядає розви-

¹ Artykuł jest częścią pracy doktorskiej, która nie ukazała się drukiem, ale była przedstawiona podczas obrony doktorskiej 5.12.2022 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego.

ток музичної та літургійної освіти в Польщі після реформи Другого Ватиканського Собору та проблеми у підтримці гармонії між проголошеною вірою та літургійною практикою. Стаття досліджує історичне та культурне підґрунтя запровадження реформ Другого Ватиканського Собору в Опольській єпархії, наголошуючи на ролі літургійної освіти в Церкві в Польщі після 1945 року. Цей аналіз включає вплив цих змін на практики та сприйняття літургії вірними, приділяючи особливу увагу літургійній музиці як вирішальному елементу богослужіння. Використовуючи багаті історичні джерела, автор висвітлює процес адаптації до реформ, а також виклики, з якими стикаються, зокрема труднощі у підтриманні гармонії між проголошеною вірою та літургійною практикою. Стаття розкриває специфіку польського контексту у зв'язку з глобальним рухом літургійної віднови, водночас показуючи важливість діалогу між традицією та сучасністю в релігійному житті Польщі другої половини ХХ століття. На завершення стаття робить важливий внесок у розуміння динаміки літургійних змін у Католицькій Церкві в Польщі, зосереджуючись на Опольській дієцезії, вказуючи на широкі культурні та соціальні рамки, які сформували ці процеси.

Ключові слова: Католицька Церква, Опольська дієцезія, Другий Ватиканський Собор, літургія, літургійна музика.

Świecarz Grzegorz,
Doctor of Theological Sciences, Lecturer
Academy of Applied Sciences WSGE
named after Alcide De Gasperi in Józefów
orcid.org/0000-0001-9007-0907
swiecarz@op.pl

HISTORICAL CONTEXTS OF THE INTRODUCTION OF THE REFORM OF THE SECOND VATICAN COUNCIL IN THE DIOCESE OF OPOLE AGAINST THE BACKGROUND OF THE LITURGICAL EDUCATION OF THE CHURCH IN POLAND AFTER 1945

The article presents a comprehensive and in-depth study on the development and impact of liturgical reforms in the Catholic Church in Poland, with special emphasis on changes introduced by the Second Vatican Council. It focuses particularly on musical education, the role of liturgical music as an integral part of the liturgy, highlighting its influence on the solemnity and depth of celebration. The analysis examines the impact of the “Sacrosanctum Concilium” constitution and subsequent instructions like “Musicam Sacram” on music education and theory in the liturgy, pointing out their significance for the active participation of the faithful in the liturgy. It also approaches the development of musical and liturgical education in Poland after the Second Vatican Council reform, and addresses the challenges in maintaining harmony between declared faith and liturgical practice. The article thoroughly investigates the historical and cultural background of the introduction of the Second Vatican Council reforms in the Opole diocese, emphasizing the role of liturgical education in the Church in Poland after 1945. This analysis includes the effects of these changes on practices and the perception of the liturgy by the faithful, with special attention to liturgical music as a crucial element of celebration. Utilizing rich historical sources, the author highlights the adaptation process to the reforms, as well as encountered challenges, including difficulties in maintaining harmony between declared faith and liturgical practice. This work sheds light on the specificity of the Polish context in relation to the global liturgical renewal movement, simultaneously showing the importance of dialogue between tradition and modernity in the religious life of Poland in the second half of the 20th century. In conclusion, the article constitutes an important contribution to understanding the dynamics of liturgical changes in the Catholic Church in Poland, with a focus on the Opole diocese, indicating the broad cultural and social frameworks that shaped these processes.

Key words: Catholic Church, diocese of Opole, Second Vatican Council, liturgy, liturgical music.

1. Wprowadzenie

Sobór Watykański II (1962–1965) to najnowszy etap reformy liturgicznej, który miał miejsce za pontyfikatu Jana XXIII (1958–1963)². Papież nie zdążył jednak zakończyć soboru ani podpisać pierwszego dokumentu soborowego: konstytucji liturgicznej, której projekt był gotowy już za jego życia³. Uczynił to jego następca – papież Paweł VI (1963–1978) – 4 grudnia 1963 r.⁴ W czasie pontyfikatu tego papieża ukazała się większość odnowionych ksiąg liturgicznych.

Pierwszym dokumentem soborowym, równocześnie zawierającym wypowiedzi na temat muzyki, była Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*⁵ (dalej: KL). Rozdział VI (112–121) poświęcony jest w całości muzyce liturgicznej⁶.

2. Postanowienia Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* i instrukcji *Musicam Sacram*

Muzyka liturgiczna jest powiązana ze świętymi czynnościami i ubogaca liturgię. Nadaje jej godniejszą postać. Nie jest ona ani dodatkiem do liturgii, ani nie jest formą uświetnienia nabożeństwa, ale stanowi jej integralną część. Czynności liturgiczne nabierają „godniejszej postaci” poprzez muzykę. Zarówno organista, jak i prowadzący scholę bądź zespół śpiewaczy jest odpowiedzialny za to, aby liturgia stała się sakramentem Kościoła⁷. Śpiew gregoriański został w tym dokumencie nazwany „własnym śpiewem liturgii rzymskiej”, dlatego powinien on zajmować pierwsze miejsce wśród innych, równorzędnych rodzajów śpiewu⁸. Konstytucja przypominała również, że dopuszcza się inne rodzaje muzyki do liturgii, np. polifonię czy śpiew ludowy. Jednakże nie może on naruszać wcześniej wypracowanych zasad muzyczno-liturgicznych. Podkreślono rolę organów piszczałkowych oraz wspomniano o ewentualnym

dopuszczeniu innych instrumentów do liturgii. Zachęcono do ukończenia, podjętej jeszcze za czasów Piusa X, edycji wzorcowych ksiąg z chorałem oraz wydania specjalnej księgi z melodiami chorałowymi do wykonywania przez lud. Odnośnie do twórców muzyki prawodawca domagał się, aby ich twórczość odznaczała się cechami prawdziwej muzyki liturgicznej. Źródłem tekstów powinno być Pismo Święte i źródła liturgiczne. Teksty powinny być zgodne z nauką katolicką.

Celem wprowadzenia w życie konstytucji liturgicznej, papież Paweł VI wydał pismo zawierające konkretne wskazania dotyczące tejże problematyki⁹. Papież wskazał, aby w każdej diecezji powstała rada do spraw liturgii, a także osobna do spraw muzyki liturgicznej¹⁰.

Kolejnym etapem reformy liturgicznej były zarządzenia wykonawcze do KL – jednym z nich była instrukcja z 26 września 1964 r. o należyтым wykonywaniu KL¹¹. Dokument podkreśla całkowitą reformę ordinarium mszalnego. Zezwolono na śpiew całego ordinarium z ludem bądź chórem. Podano szczegółowe zasady postępowania przy czytaniach mszalnych. Nowością stała się możliwość odczytywania perykop w języku ojczystym¹².

Przypomniano o możliwości śpiewania w języku narodowym (m.in. *Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei*, antyfon, śpiewów międzylekcyjnych, aklamacji i pozdrowień)¹³. Stolica Apostolska udzieliła też zgody, by języka polskiego używać w liturgii Mszy św. według tekstów *Collectio Rituum continens exepa e Rituali Romano Ecclesiis Poloniae accomodato*¹⁴.

Kolejnym krokiem odnowy było zatwierdzone 27 stycznia 1965 r. nowe *Ordo Missae*, które prezentowało model Mszy św. według reformy Soboru Watykańskiego II. Stopniowo wyjaśniano kwestie sporne dotyczące muzyki. Określono, że jeżeli we Mszy św. czytanej śpiewa się niektóre partie według Mszału, kapłan może je wykonać z wiernymi.

Następnym krokiem w realizacji reformy była II instrukcja wykonawcza do KL z 4 czerwca

² Por. Zygmunt Zieliński. 1983. *Papieże i papieństwo dwóch ostatnich wieków. 1775–1978*. Warszawa: Wydawnictwo Poznańskie, 509–510.

³ Por. Eckhard Jaschinski. 1990. *Musica sacra oder Musik im Gottesdienst? Die Entstehung der Aussagen über die Kirchenmusik in der Liturgiekonstitution „Sacrosanctum Concilium” (1963) und bis zur Instruktion „Musicam sacram (1967)*, Regensburg: Brill. Schönigh, 97.

⁴ Por. Z. Zieliński, *Papieże i papieństwo dwóch ostatnich wieków. 1775–1978*, 579.

⁵ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 4 XII 1963.

⁶ Por. *tamże*, nr 112–121.

⁷ Por. *Konstitution über die heilige Liturgie. Einleitung und Kommentar von Univ.-Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ*, Innsbruck, nr 9–109.

⁸ Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, nr 116.

⁹ Paweł VI, Motu proprio *Liturgiam Sacram*, 25 I 1964.

¹⁰ *Tamże*, nr 26.

¹¹ Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej*, 26 IX 1964.

¹² Por. *tamże*, nr 42.

¹³ Por. *tamże*, nr 52.

¹⁴ *Dekret Komisji Liturgicznej w sprawie polskich tekstów Konstytucji o Świętej Liturgii*, 1 X 1964, nr 8.

1967 r.¹⁵ Dokument ten zalecał dłuższe milczenie po Komunii św. albo w zamian wykonywanie śpiewów pochwalnych. Natomiast w liturgii za zmarłych, podczas absolucji przy katafalku, zezwolono na śpiew oprócz *Libera me Domine* innych responsoriów z jutrznią za zmarłych: *Credo quod Redemptor meus vivit, Qui Lazarum, Memento mei Deus, Libera me Domine de viis inferni*¹⁶.

Ważnym dokumentem była instrukcja *Musicam Sacram* z 5 marca 1967 r. o muzyce w świętej liturgii¹⁷. Nie jest ona zbiorem całego prawodawstwa muzycznego. W ogólnych sformułowaniach instrukcji podkreśla się solenność czynności liturgicznej, wypływającej z zastosowania w niej muzyki. Jak podaje instrukcja *Musicam Sacram*: „Nie ma nic podnioślejszego i miłszego w świętych czynnościach, jak zgromadzenie, które wspólnie wyraża w śpiewie swoją wiarę i pobożność. Dlatego pilnie należy popierać czynne uczestnictwo wiernych, przejawiające się w śpiewie. Winno ono przede wszystkim objąć aklamację, odpowiedzi na pozdrowienia kapłana lub ministrów, (odpowiedzi) w modlitwach litanijnych, ponadto antyfony i psalmy, wersety responsoryjne, a także hymny i kantyki”¹⁸. Ten cel można osiągnąć, ucząc wiernych czynnego udziału w liturgii poprzez aklamacje, odpowiedzi na wezwania kapłana w modlitwy litanijne, antyfony, responsoria, hymny i kantyki. Następnie poprzez katechezy i ćwiczenia należy doprowadzić do ich pełnego uczestnictwa w liturgii. Dokument wspomina o śpiewach, które może wykonać zespół, z zastrzeżeniem, by nie wyłączać zupełnie ludu. Do szczególnych grup osób zajmujących się wykonawstwem muzyki instrukcja wylicza: chór kościelny, kapelę muzyczną i zespół śpiewaków (*schola cantorum*)¹⁹. Pochwalając istnienie zespołów muzycznych przy znaczniejszych kościołach, mówi się, by tam, gdzie jest to niemożliwe, w ich miejsce było przynajmniej dwóch kantorów²⁰. Zaznaczono, aby zespół śpiewaków znajdował się w dogodnym miejscu, umożliwiając podkreślenie jego roli, jednocześnie umożli-

wiając mu pełne uczestnictwo w liturgii. Dokument poświęca wiele miejsca muzyce w Mszy św. Wyznaczono w nim trzy stopnie uczestnictwa w liturgii mszalne, zalecając zachowanie określonego porządku ich stosowania.

Musicam Sacram zawiera również wiele wskazówek, dotyczących poszczególnych części śpiewanej Mszy św. Przypomniano, że zwyczaj zastępowania śpiewów z *Graduału* na wejście, ofiarowanie i komunię może być stosowany, jednakże muszą odpowiadać treścią właściwej części Mszy, świętu i okresowi liturgicznemu²¹. Zachęcano do zaangażowania wiernych w śpiew części zmiennych (*proprium*), a zwłaszcza śpiewów międzylekcyjnych²². W odniesieniu do części stałych (*ordinarium*) określono, że ich wykonawcami mogą być zespoły wokalne bądź wokально-instrumentalne z zastrzeżeniem, aby całkowicie nie eliminować ze śpiewu całego zgromadzenia. Proponowano podział tych śpiewów na zespół bądź podział całego zgromadzenia na dwie części wykonujące odpowiednie fragmenty tekstu. Instrukcja zachęca również, aby przygotować wiernych do wspólnego sprawowania liturgii godzin, zwłaszcza niesporów²³. Odnośnie do sprawowania sakramentów instrukcja podkreśliła znaczenie muzyki, akcentując troskę o liturgię, żeby nie wkraść się do nich coś „całkowicie świeckiego lub niezgodnego z powagą kultu Bożego”²⁴. Szczególnie okazałe pod względem muzycznym powinny być celebracje Wielkiego Tygodnia. Dokument mówi o potrzebie nowej twórczości, mającej zapełnić lukę w sprawowaniu liturgii sakramentów i sakramentaliów po ogołoceniu ich z repertuaru gregoriańskiego²⁵. W pobożności ludowej, w sprawowaniu wszelakiego rodzaju ćwiczeń duchowych, instrukcja zalecała stosowanie: psalmów, utworów muzycznych dawnych i nowszych, ludowych pieśni kościelnych, gry na organach i innych instrumentach dopuszczonych do liturgii. Dalej autorzy podali zasady, jakimi należy kierować się w wyborze języka w częściach śpiewanych liturgii, a także jak należy postępować w przypadku przygotowania melodii do tekstów w językach narodowych²⁶. Omawiając kwestię muzyki instrumentalnej,

¹⁵ Święta Kongregacja Obrzędów, *Druga instrukcja o należytych wykonaniu Konstytucji o Świętej Liturgii*, 4 V 1967.

¹⁶ *Tamże*, nr 24.

¹⁷ Święta Kongregacja obrzędów, *Instrukcja o muzyce w świętej liturgii Musicam Sacram*, 5 III 1967.

¹⁸ Por. *tamże*, nr 16.

¹⁹ Por. Andrzej Zajac. 2001. „Teologiczne aspekty uczestnictwa chóru w liturgii”. *LitS* 7 (1) : 95–108.

²⁰ Por. Święta Kongregacja obrzędów, *Instrukcja o muzyce w świętej liturgii Musicam Sacram*, nr 21.

²¹ *Tamże*, nr 32.

²² *Tamże*, nr 33.

²³ *Tamże*, nr 35.

²⁴ *Tamże*, nr 40.

²⁵ Por. *tamże*, nr 45.

²⁶ Por. *tamże*, nr 50–55.

prawodawca podkreślił znaczenie organów piszczałkowych²⁷. Ich rola polega na „podtrzymywaniu śpiewu, ułatwianiu udziału w czynnościach liturgicznych i jednoczeniu wiernych”²⁸. Zabrania się gry na instrumentach w czasie solowych śpiewów celebransa lub kogoś z asysty. Podkreślono obowiązek nie tylko wykształcenia muzycznego, ale i liturgicznego organistów. Na koniec instrukcja zwraca uwagę na znaczenie diecezjalnych komisji muzycznych, które powinny współpracować z komisjami liturgicznymi²⁹.

25 maja 1967 r. ukazała się *Instrukcja o kulcie Tajemnicy Eucharystycznej*³⁰. Akcentowała ona dbałość o to, by wierni znali śpiew łaciński, umożliwiając im wszędzie czynny udział w liturgii³¹. Istotną sprawą było podkreślenie, za wcześniejszą instrukcją *Musicam Sacram*, pierwszeństwa liturgii śpiewanej nad innymi formami jej sprawowania³². Omawiając pozostałe formy kultu, podkreślono rolę śpiewu podczas procesji Bożego Ciała, a także zezwolono na wykonanie pieśni eucharystycznej lub innego stosownego śpiewu w języku narodowym w miejscu *Tantum ergo*³³.

Jednym z owoców zapoczątkowanej przez Sobór Watykański II odnowy liturgii jest opracowanie i wydanie nowych ksiąg liturgicznych. Księgi te mają charakter obowiązujący. Zawarte jest w nich dążenie, aby sprawowane święte obrzędy wyrażały uobecnione w liturgii misterium zbawienia i wprowadzały wiernych w te tajemnice. 3 kwietnia 1969 r. Paweł VI promulgował nowy Mszał rzymski³⁴. Papież przedstawił znaczenie Mszału jako księgi liturgicznej, a także najistotniejsze zmiany. Dekretem z 6 kwietnia 1969 r. promulgowano *Porządek odprawiania Mszy św.*³⁵ *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego* wielokrotnie wypowiada się na temat muzyki w Mszy św. Akcentuje się znaczenie znajomości podstawowego repertuaru w języku łacińskim.

Kongregacja Kultu Bożego 20 października 1969 r. wydała instrukcję dotyczącą kolejnych

etapów mszalnej reformy liturgicznej³⁶. Konferencje Episkopatu miały zatwierdzać melodie, które były przeznaczone do wykonania w czasie Mszy św. w formie śpiewu celebransa czy asysty.

3 września 1970 r. ogłoszono trzecią instrukcję o należywym wykonaniu Konstytucji o Liturgii³⁷. Instrukcja ta zajmowała się czuwaniem nad prawidłowym wyjaśnieniem zasad reformy liturgicznej, tak aby w jej toku nie dokonać desakralizacji obrzędów liturgicznych³⁸. Dokument popierał śpiew ludowy, a także każdy rodzaj muzyki, który ułatwiłby poszczególnym grupom uczestnictwo w liturgii, zachowanie wszystkich przepisów dotyczących muzyki. Instrukcja zezwoliła kobietom kierować śpiewem, grać na organach oraz na innych instrumentach dopuszczonych do kultu³⁹.

3 kwietnia 1980 r. ogłoszono Instrukcję *Inaestimabile donum*⁴⁰, w której przedstawiono niektóre uwagi dotyczące kultu Eucharystii. Przypomniano, że psalm jest integralną częścią liturgii słowa, a także, że na modlitwę eucharystyczną nie powinny się nakładać inne modlitwy czy śpiewy. Dokument akcentuje obowiązek uwielbienia po Komunii św. śpiewając jakiś hymn, psalm lub pieśń pochwalną⁴¹.

Kongregacja Kultu Bożego wydała 5 listopada 1987 r. wskazania dotyczące koncertów w kościołach⁴². W tej wypowiedzi zdefiniowano niektóre kluczowe pojęcia w prawodawstwie muzycznym, a także przedstawiono refleksje oparte o triadę:

1. Istota i przeznaczenie kościołów.
2. Znaczenie muzyki sakralnej.
3. Organy.

Z tej refleksji wywiedziono wskazania praktyczne, jak należy postępować w przypadku organizowania koncertów w kościele, jakimi należy kierować się kryteriami, jakie zastosować działania, aby koncerty spełniały swoją funkcję.

W 25. rocznicę wydania *Konstytucji o liturgii świętej* Jan Paweł II 4 grudnia 1988 r. w ogłosił list

²⁷ Por. *tamże*, nr 62.

²⁸ *Tamże*, nr 64.

²⁹ Por. *tamże*, nr 68–69.

³⁰ Święta Kongregacja obrzędów, *Instrukcja o kulcie Tajemnicy Eucharystycznej*, „*Eucharisticum Mysterium*”, 25 V 1967.

³¹ *Tamże*, nr 112.

³² *Tamże*, nr 42.

³³ *Tamże*, nr 185–186.

³⁴ Paweł VI, *Konstytucja apostolska* „*Missale Romanum*”, 3 IV 1969.

³⁵ OWMR, nr 3.

³⁶ Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Instrukcja o stopniowym wprowadzeniu w życie Konstytucji Apostolskiej* „*Missale Romanum*”, 20 X 1969.

³⁷ Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Instrukcja o należywym wykonaniu Konstytucji o Świętej Liturgii*”.

³⁸ *Tamże*, nr 48–60.

³⁹ *Tamże*, nr 7 c.

⁴⁰ Święta Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego, *Instrukcja* „*Inaestimabile donum*”, 3 IV 1980.

⁴¹ *Tamże*, s. 1–10.

⁴² Święta Kongregacja Kultu Bożego, *Koncerty w kościołach*, 5 XI 1987.

apostolski *Vicesimus quintus annus*⁴³. Ten dokument stał się swoistego rodzaju podsumowaniem dotychczasowych wysiłków reformatorów. Papież przedstawił kompetencje Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, a wśród nich troskę o muzykę, śpiew i sztukę sakralną⁴⁴. Harmonia w reformie liturgicznej wyrażona została przez porównanie z muzyką. Tylko wtedy liturgia ziemską będzie mogła się związać z liturgią w niebie, gdzie utworzy jeden chór, by jednym głosem śpiewać chwałę Ojca przez Jezusa Chrystusa⁴⁵.

Konstytucją apostolską *Fidei depositum* z 11 października 1992 r. promulgowano nowy Katechizm Kościoła Katolickiego⁴⁶. Dokument składa się z czterech części. Część druga: *Celebracja misterium chrześcijańskiego*, w rozdziale drugim: *Celebracja sakramentalna Misterium Paschalnego* zawiera trzy punkty⁴⁷ mówiące o śpiewie i muzyce. Katechizm nie wnosi nowej nauki na temat muzyki liturgicznej. Jedyne powtarza sformułowania KL, a także odnosi się do Pisma Świętego i tradycji patrystycznej (św. Augustyn). Jak podaje Katechizm Kościoła Katolickiego: „Śpiew i muzyka są ściśle związane z czynnością liturgiczną. Kryteriami ich dobrego wykorzystania są: pełne wyrazu piękno modlitwy, harmonijne uczestniczenie zgromadzenia i sakralny charakter celebracji”⁴⁸.

25 stycznia 1994 r. ukazała się Instrukcja *Varietatis legitimae*⁴⁹. Był to czwarty dokument służący poprawnemu wprowadzaniu soborowej *Konstytucji o liturgii świętej*. Instrukcja zajęła się ważną sprawą inkulturacji liturgicznej. Podkreśliła potrzebę roztropności i umiejętności dostosowania zalecenia instrukcji do wymogów Kościołów lokalnych. Poruszono temat muzyki, zachęcając do przyznania właściwego miejsca w liturgii muzycznym tradycjom krajów misyjnych⁵⁰. Instrukcja przypominała ogólną zasadę pierwszeństwa śpiewu przed recytacją, a także stwierdziła wprost: do kultu Bożego można dopuścić formy muzyczne, motywy, instrumenty muzyczne, jeżeli mogą być przystosowane

do użytku sakralnego, jeżeli odpowiadają godności świątyni i rzeczywiście przyczyniają się do zbudowania wiernych. Połączenie śpiewu z klaskaniem, rytmicznymi lub tanecznymi ruchami dopuszcza się, pod warunkiem, że są wyrazem prawdziwej wspólnotowej modlitwy uwielbienia, chwały, prośby a nie zwyczajnym widowiskiem⁵¹.

Obok konstytucji, instrukcji czy dekretów Kongregacji Kultu Bożego na uwagę zasługują dokumenty Konferencji Episkopatu Polski. Po ogłoszeniu KL, biskupi polscy 2 kwietnia 1964 r. wystosowali *List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie konstytucji soborowej o liturgii świętej*⁵². List ten zachęcał do roztropnego wprowadzania wszelkich innowacji. W kwestii muzyki powtórzono papieski postulat ustanowienia diecezjalnej rady do spraw muzyki. Duchowieństwo miało zająć się nauczaniem wiernych poprawnego śpiewu (zarówno odpowiedzi, jak i polskich pieśni).

W związku z wydaniem II instrukcji wykonawczej do KL, 31 marca 1971 r. biskupi wydali zarządzenie w dużym stopniu poświęcone problematyce śpiewów mszalnych⁵³. Zarządzenie przewidywało powstawanie nowych kompozycji, a także stworzenie partykularnych przepisów dotyczących rodzajów muzyki, instrumentów, które można dopuścić do kultu. Przedstawiono opracowany zestaw śpiewów mszalnych, pochodzący z *Graduale simplex* oraz z rodzimego skarbca polskich śpiewów religijnych⁵⁴.

30 października 1972 r. Episkopat przekazał wskazania dotyczące nabożeństw⁵⁵. Przypomniano ogólne zasady wprowadzone w KL. Według nich należało popierać i rozwijać formy nabożeństw, które cieszą się aprobatą Stolicy Apostolskiej i są odprowadzane według ksiąg zatwierdzonych przez Kościół⁵⁶. Należy pielęgnować religijny śpiew ludowy, umożliwiający udział w modlitwie szczególnie wiernym świeckim⁵⁷. Biskupi zachęcali do generowania nabożeństw, które zmierzają do pogłębienia wiary u wiernych.

⁴³ Jan Paweł II, *List apostolski Vicesimus quintus annus. W dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia konstytucji soborowej „Sacrosanctum Concilium” o świętej liturgii*, 4 XII 1988.

⁴⁴ *Tamże*, nr 15–16.

⁴⁵ *Tamże*, nr 19.

⁴⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.

⁴⁷ *Tamże*, nr 1156–1158.

⁴⁸ *Tamże*, nr 1191.

⁴⁹ Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja „Varietatis legitimae”*, 25 I 1994.

⁵⁰ Por. *tamże*, nr 40.

⁵¹ Por. *tamże*, nr 42.

⁵² Konferencja Episkopatu Polski, *List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie konstytucji soborowej o liturgii świętej*, 2 IV 1964.

⁵³ Konferencja Episkopatu Polski, *Zarządzenie z związku z przepisami Trzeciej Instrukcji Świętej Kongregacji Kultu Bożego o należytych wykonywaniu konstytucji o liturgii świętej*, 31 III 1971.

⁵⁴ Por. *tamże*, s. 134–135.

⁵⁵ Konferencja Episkopatu Polski, *Wskazania o nabożeństwach*, 30 X 1972.

⁵⁶ Por. KL, nr 13.

⁵⁷ Por. *tamże*, nr 118.

8 lutego 1979 r. biskupi polscy wydali instrukcję o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II⁵⁸. Miała ona charakter ogólny i normatywny. Zajmowała się jedynie problemami, które stały się szczególnie aktualne⁵⁹. Instrukcja podała definicję muzyki liturgicznej. W tym ujęciu nazywają ją muzyką, „która ma być używana przy sprawowaniu kultu Bożego”⁶⁰. Odwołując się do wcześniejszych norm, określa jej cechy (charakter sakralny, doskonałość formy), cele (chwała Boża uświęcenie wiernych), a także podstawowe rodzaje (śpiew jedno- i wielogłosowy, muzyka instrumentalna)⁶¹. Dokument zachęcał utrzymywać znajomość najbardziej podstawowych śpiewów gregoriańskich, polecając w tym względzie śpiewnik *Jubilare Deo*⁶². Zabraniał wykonywania muzyki o stylu świeckim, ale umożliwiał jej wykonanie w ramach koncertów o charakterze nabożeństw⁶³. Instrukcja zachęcała do kultywowania bądź odnowienia starej tradycji śpiewania nieszporów we wspólnotach parafialnych w niedziele i święta⁶⁴. Należało zadbać o specjalną oprawę muzyczną podczas nabożeństw. Wśród instrumentów wyłączonych z liturgii wymienia się: fortepian, akordeon, gitarę elektryczną, mandolinę, wibrafon, perkusję⁶⁵. Instrukcja podkreślała znaczenie wychowania muzycznego alumnów w seminariach duchownych. Akcentuje również problem w formacji muzyków kościelnych⁶⁶. Na koniec instrukcja przypomina o znaczeniu Diecezjalnych Komisji ds. Muzyki, które mają działać w kooperacji z taką samą Komisją Episkopatu⁶⁷.

11 grudnia 1980 r. zatwierdzono *Przepisy wykonawcze do instrukcji „Inaestimabile donum”*⁶⁸. Biskupi wskazali na niebezpieczeństwa wynikające z zawłaszczenia sobie liturgii poprzez ignorowanie obowiązującego prawa czy zmienianie tekstów liturgicznych. Przepisy zawierały wskazania związane z muzyką w liturgii. Mówiły o milczeniu podczas Mszy św. oraz o stosowaniu odpowied-

nich śpiewów umieszczonych w Mszale. Psalm nie powinien być zastępowanych pieśniami.

Ostatnim dokumentem, na który należy zwrócić uwagę, jest Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej z 14 października 2017 r.⁶⁹ Jej wprowadzenie miało na celu podniesienie poziomu wykonywanej muzyki kościelnej oraz nadanie godności i powagi świętym obrzędom sprawowanym na chwałę Bożą i uświęcenie wiernych. Jak podaje instrukcja: „wskazania Kościoła dotyczące muzyki można lepiej zrozumieć, gdy uściśli się znaczenie pojęć: muzyka religijna, kościelna, sakralna czy liturgiczna”⁷⁰. Muzyka liturgiczna, bo ta stanowi centrum naszej rozprawy, to kompozycje, które zgodnie z przepisami kościelnymi współtworzą święte obrzędy w wypełnianiu funkcji znaku liturgicznego. Muzyka używa różnych form, gatunków i rodzajów, zarówno wokalnych, wokально-instrumentalnych, jak i instrumentalnych⁷¹. Ważne miejsce w liturgii zajmuje śpiew liturgiczny⁷². Dodaje on czynnościom liturgicznym godniejszą postać. W większym stopniu należy uwzględnić chorał gregoriański jako własny śpiew liturgii rzymskiej⁷³. Teksty do śpiewów kościelnych należy czerpać z Pisma Świętego i źródeł liturgicznych⁷⁴.

3. Duszpasterstwo liturgiczne Kościoła w Polsce po 1945 r.

II wojna światowa spowodowała liczne straty materialne i duchowe w całym narodzie polskim. Ze zmianą orientacji terytorialnej nowego państwa wiązały się zmiany wynikające z przemieszczania się ludności na tereny m.in. Śląska Opolskiego. W połowie 1946 r., według szacunkowych danych, katolików w Polsce było 91%. Kościół zaczął zmagać się jednak z nową władzą komunistyczną, która była negatywnie nastawiona zarówno do niego, jak i Stolicy Apostolskiej. 12 września 1945 r. ogłoszono, że konkordat między Polską i Stolicą Apostolską z winy Watykanu uznano za zerwany⁷⁵.

Na początku nowej sytuacji w 1945 r. kard. August Hlond przejął jurysdykcję kościelną nad

⁵⁸ Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II*, 8 II 1979.

⁵⁹ Por. *tamże*, nr 2.

⁶⁰ *Tamże*, nr 3.

⁶¹ *Tamże*, nr 11.

⁶² Por. *tamże*, nr 17.

⁶³ Por. *tamże*, nr 20, 27.

⁶⁴ Por. *tamże*, nr 22.

⁶⁵ Por. *tamże*, nr 30.

⁶⁶ Por. *tamże*, nr 31–35.

⁶⁷ Por. *tamże*, nr 38–39.

⁶⁸ Konferencja Episkopatu Polski, *Przepisy wykonawcze do instrukcji Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego „Inaestimabile donum”*, 11 XII 1980.

⁶⁹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II*, nr 38–39. Konferencja Episkopatu Polski, *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej*, 14 X 2017.

⁷⁰ *Tamże*, nr 5.

⁷¹ Por. *tamże*, nr 5d.

⁷² Por. Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, 22 II 2007, nr 42.

⁷³ Por. KL, nr 116.

⁷⁴ Por. *tamże*, nr 121.

⁷⁵ Por. Jan Kopic. 1999. *Kościół w Polsce po 1945 roku*, Opole: Wydawnictwo Św. Krzyża, 11, 13.

całym terytorium włączonym do Polski z dotychczasowego państwa niemieckiego i ustanowił administratorów we Wrocławiu, Opolu, Gorzowie, Gdańsku i Olsztynie⁷⁶. Rząd nie przyjął tych nominacji, ale wydał polecenie, by nie przeszkadzano administratorom w wypełnianiu ich zadań. Pełne kanoniczne ustabilizowanie struktury organizacyjnej Kościoła na ziemiach należących wcześniej do Niemiec, w tym na Opolszczyźnie, nastąpiło po zawarciu traktatu pomiędzy Polską a Niemcami 7 grudnia 1970 r., ratyfikowanym w maju 1972 r.⁷⁷ Papież Paweł VI bullą *Episcoporum Poloniae coetus* z 28 czerwca 1972 r. dokonał reorganizacji diecezjalnej: wznowił metropolię wrocławską, do której włączył nowe diecezje w Opolu i Gorzowie, utworzył nowe diecezje w Szczecinie i Koszalinie, a diecezję warmińską ze stolicą w Olsztynie włączył do metropolii warszawskiej.

W organizacji terytorialnej Kościoła polskiego po 1945 r. dokonały się zmiany w następstwie wszystkich przesunięć granicznych po decyzjach poczdamskich. Polska uzyskała tereny kosztem Niemiec. Jednocześnie Polska utraciła niemal w całości archidiecezję wileńską, diecezję pińską, archidiecezję lwowską, diecezję łucką oraz znaczną część diecezji przemyskiej. Organizacja terytorialna Kościoła rzymskokatolickiego w okresie powojennym obejmowała metropolię gnieźnieńską i poznańską, połączoną unią personalną w osobie jednego arcybiskupa, diecezję wrocławską; metropolię warszawską z diecezjami: podlaską, płocką, łódzką, sandomierską i lubelską; metropolię krakowską z diecezjami: katowicką, częstochowską, kielecką i tarnowską. Na wschodniej ścianie Polski znajdowała się część archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku z diecezją łomżyńską i fragmentem diecezji pińskiej z siedzibą w Drohiczyźnie, z lwowskiej – z siedzibą arcybiskupa we Lwowie wraz z diecezją przemyską. Na Ziemiach Odzyskanych jedynie diecezja gdańska posiadała swoją stabilizację kanoniczną.

Po 1948 r. sytuacja Kościoła w Polsce nie była dla niego sprzyjająca. Po śmierci kard. Augusta Hłonda (22 X 1948 r.)⁷⁸ jego następcą został absolwent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w dziedzinie prawa kanonicznego i późniejszy

biskup lubelski Stefan Wyszyński⁷⁹. Miał on już za sobą bogate doświadczenie duszpasterskie w diecezji wrocławskiej. Był przed wojną wykładowcą w Wyższym Seminarium Duchownym we Wrocławku, rektorem pisma dla kapłanów *Ateneum Kapłańskie*. Uchodził za znawcę katolickiej nauki społecznej. Mówiono o nim: „mąż stanu”⁸⁰.

Objęcie przez Wyszyńskiego najważniejszego kościelnego urzędu w Polsce zbiegło się z istotnymi zmianami o charakterze politycznym i ideologicznym w kraju. W tym czasie władza konsekwentnie prowadziła działania na szkodę Kościoła: usunięto religię ze szkół, wydano zakaz posługi w zakładach karnych, leczniczych, szpitalach, domach dziecka, domach starców. Zlikwidowano kościelne *Caritas* za rzekome nadużycia i przejęto własności kościelne⁸¹. Władza państwowa konsekwentnie przeprowadzała laicyzację wielu dziedzin życia społecznego: wprowadzono nowe ustawodawstwo małżeńskie, które dopuszczało rozwody. Pojawiły się ograniczenia w działalności grup parafialnych i stowarzyszeń. W kwietniu 1949 r. państwo zajęło 13 drukarni kościelnych – z największą u franciszkanów w Niepokalanowie, nakazując, by drukarnie państwowe nie przyjmowały zleceń na druk od instytucji kościelnych. 21 września 1949 r. nastąpiło przejęcie szpitali prowadzonych przez Kościół. Kolejnymi ograniczeniami dla Kościoła było wydanie dekretu o obsadzie stanowisk duchownych z 9 lutego 1953 r. Dekret wprowadzał także obowiązek składania ślubowania na wierność państwu przez duchownych przy okazji obejmowania stanowisk kościelnych. Innym dowodem ingerowania w sprawy kościelne była likwidacja w 1954 r. dwóch wydziałów teologicznych: na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i Uniwersytecie Warszawskim. Z nich władze państwowe utworzyły Akademię Teologii Katolickiej, na której funkcje powierzano w znacznym stopniu księżom-patriotom⁸².

Kulminacją działań skierowanych przeciwko Kościołowi było uwięzienie kard. Stefana Wyszyńskiego. Został on przewieziony do opuszczonego budynku klasztornego w Gietrzwałdzie na Warmii,

⁷⁶ Por. Jan Sossala. 1965. „20 lat terytorium kościelnego Śląska Opolskiego”. *WUDO* 20 (8) : 176.

⁷⁷ Por. J. Kopiec. *Kościół w Polsce po 1945 roku*, 14.

⁷⁸ Por. Andrzej i Anna Anusz. 1994. „*Samotnie wśród wiernych*”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*. Warszawa : ALFA, 26.

⁷⁹ Por. Stefan Kisielewski. 1990. *Abecadło Kisiela*, Warszawa : Oficyna Wydawnicza, 100.

⁸⁰ Por. Kazimierz Kąkol. 1985. *Kardynał Stefan Wyszyński jakim go znałem*, Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 6.

⁸¹ Por. A. i A. Anusz, „*Samotnie wśród wiernych*”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, s. 27.

⁸² Por. J. Kopiec, *Kościół w Polsce po 1945 roku*, s. 24.

skąd przeniesiono go do Stoczka Warmińskiego, a następnie do Prudnika, ze względu na pogarszający się stan zdrowia. W 1955 r. został przeniesiony do klasztoru Sióstr Nazaretanek w Komańczy, gdzie przebywał aż do swojego uwolnienia 28 października 1956 r.⁸³

Po powrocie prymasa Wyszyńskiego do Warszawy na nowo rozpoczęto organizację pracy Kościoła⁸⁴. Nie było możliwości podejmowania szerszej działalności duszpasterskiej w parafiach. Kard. Wyszyński pragnął odnowić życie moralne i religijne przez wprowadzenie programu tzw. Wielkiej Nowenny (1957–1965), której inauguracja miała miejsce na Jasnej Górze 3 maja 1957 r.⁸⁵ Odnosiła się ona do odnowienia życia rodzinnego, poszanowania życia, odbudowania zaufania do Kościoła⁸⁶.

Spotkało się to z reakcją państwa, które wprowadziło wysokie podatki na Kościół. Dotkliwie były próby inwigilowania i kontroli seminariów oraz poboru alumnów do odbycia zasadniczej służby wojskowej⁸⁷. Okres powojenny to czas odbudowy i budowania nowych kościołów, co również napotykało problemy ze strony władzy⁸⁸. Te, które były wnoszone, finansowano dzięki ofiarności wiernych.

Kościół powoli podnosił się z kryzysu. Przyśpieszono do organizowania na nowo pracy. Została powołana nowa Komisja Mieszana Rządu i Episkopatu w celu wyjaśnienia i decydowania o kwestiach życia religijnego i kościelnego. 7 i 8 grudnia 1956 r. wydano wytyczne dotyczące wprowadzenia na powrót nauczania religii w szkołach jako przedmiotu nieobowiązkowego.

XX w. przyniósł starania o odnowę liturgii. W latach 1962–1965, za pontyfikatu papieża Jana XXIII, odbywał się w Rzymie Sobór Watykański II. W tym czasie biskupi oraz liturgiści przesyłali do Stolicy Apostolskiej prośby o odnowę

kultu Bożego. Papież jednak nie zdążył zakończyć soboru ani nawet podpisać pierwszego dokumentu soborowego. Uczynił to 4 grudnia 1963 r. jego następca – Paweł VI, uchwalając Konstytucję o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*. Została ona wydana dokładnie w 400-lecie zakończenia Soboru Trydenckiego. Jest kontynuacją wielkiego soboru reformatorskiego, który nie rozwiązał wszystkich problemów związanych z liturgią. Jak podkreśla Konstytucja o Liturgii Świętej: „Liturgia <...> jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i zarazem jest źródłem, z którego wypływa jego moc. Albowiem apostołskie prace zmierzają do tego, aby wszyscy, którzy przez wiarę i chrzest stali się dziećmi Bożymi, razem się gromadzili, pośród Kościoła chwalili Boga, uczestniczyli w ofierze i spożywali Wieczerzę Pańską <...>. Z liturgii więc, a zwłaszcza z Eucharystii, jako ze źródła, spływa na nas łaska i z największą skutecznością dokonuje się to uświęcenie ludzi w Chrystusie i uwielbienie Boga, do którego, jako do celu, zmierzają wszelkie inne działania Kościoła”⁸⁹. Ten ważny dokument przypomina najistotniejsze zasady posoborowej odnowy liturgicznej. Zawiera w sobie zarówno pozytywne, jak i negatywne dokonania. Przede wszystkim kreśli ogólny program pracy i odnowy liturgii.

Po Soborze Watykańskim II ukazały się instrukcje bezpośrednio lub pośrednio związane z muzyką. Każda z nich precyzowała pewne zasady dotyczące muzyki liturgicznej. Do liturgii wprowadzono języki narodowe. Zwrócono uwagę na śpiew w liturgii, który w znacznym stopniu przyczynił się do czynnego udziału wiernych w liturgii. Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* zwraca również uwagę na śpiewy, które nie pobudzają wiary, jak również nie odpowiadają poczuciu *sacrum*⁹⁰. Odtąd bowiem nie da się już rozpatrywać liturgii bez uwzględnienia muzyki, a muzyki bez oparcia o liturgię⁹¹.

Proces odnowy liturgicznej pogłębiał się dzięki formacji liturgiczno-muzycznej. Zajął się nią kompetentne władze kościelne (Kongregacja Kultu Bożego i Sakramentów, konferencje biskupów, a zwłaszcza miejscowy ordynariusz)⁹².

⁸⁹ KL, nr 10.

⁹⁰ Por. Helmut J. Sobeczko. 1989. „25 lat odnowy” Mwl-op 4, nr 2 (9), 4.

⁹¹ Por. K. Liebster. 1969. *Der Ort der Musik im Gottesdienst nach dem II Vatikanischen Konzil*. w: [brak red.] *Kirchenmusik auf neunem Wegen. Werheft für Liturgie und Kirchenmusik*, z. 6. Leipzig, 31.

⁹² Por. Jan Paweł II, List Apostolski *Vicesimus Quintus Annus*, 4 XII 1988, nr 19–21.

⁸³ Por. A. i A. Anusz, „*Samotnie wśród wiernych*”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, s. 31.

⁸⁴ Por. Antoni Dudek. 1995. *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków: Znak, 39–42.

⁸⁵ Por. A. i A. Anusz, „*Samotnie wśród wiernych*”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, s. 35.

⁸⁶ Por. Stefan Wyszyński. 1962. *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paryż.

⁸⁷ Por. Andrzej Lesiński. 1995. *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980)*. Olsztyn: Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 45.

⁸⁸ Do dziś istnieją tylko fragmentaryczne badania tego tematu; jako przykład dla diecezji katowickiej – por. W. Skworec, *Budownictwo Kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945–1989*, Katowice 1996.

Ważne, aby w diecezji działała Komisja do spraw Muzyki, która z upoważnieniem swojego biskupa powinna troszczyć się o właściwą formację muzyków kościelnych, a także o coraz większą kulturę muzyczną w zgromadzeniu liturgicznym.

Po Soborze Watykańskim II biskupi polscy skierowali orędzie do biskupów niemieckich zapraszające na uroczystości milenijne wyznaczone na 1966 r.⁹³ To był ważny moment angażowania się ludzi świeckich w życie Kościoła. Bardzo interesującą inicjatywą było pojawienie się Klubów Inteligencji Katolickiej, które zrzeszały ludzi kultury, literatury, sztuki, nauki o orientacji katolickiej, pragnących mieć udział w życiu państwowym i społecznym. Po 1945 r. istniały jedynie indywidualne spotkania i elitarne spotkania rekolekcyjne czy pielgrzymkowe na Jasną Górę. Niebagatelne znaczenie miało tworzenie muzeów diecezjalnych jako placówek nie tylko gromadzących dzieła sztuki sakralnej, ale też organizujących sezonowe i okolicznościowe wystawy, promujące artystów przez pokazanie ich twórczości⁹⁴. Oprócz tego próbowano organizować spotkania i imprezy z udziałem i pod patronatem Kościoła – od 1968 r. organizowany był *Sacrosong* jako przegląd twórczości muzycznej o aspiracji katolickiej. Od 1975 r. w Warszawie rozpoczęły się imprezy pod nazwą Tydzień Kultury Chrześcijańskiej, które później organizowane były w innych diecezjach.

Istotnym momentem w dziejach Kościoła XX w. był 16 października 1978 r. Wtedy to Kolegium Kardynałów na zamkniętym i tajnym konklawe wybrało spośród swego grona Polaka, Karola Wojtyłę, na papieża. Przybrał on imię Jana Pawła II⁹⁵. Rozpoczął się nowy etap w historii nie tylko Kościoła, ale też całego państwa. Wzmocniła się pozycja Kościoła w Polsce⁹⁶. Wybór kard. Karola Wojtyły był wielkim zaskoczeniem dla świata, a szczególnie dla Polaków. Kard. Wojtyła był zaangażowany w sprawy Kościoła powszechnego, wchodził m.in. w skład Stałej Rady Sekretariatu Synodu, był papieskim rekolekjonistą.

⁹³ Por. Piotr Madajczyk. 1994. *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*. Warszawa : PWN, 33.

⁹⁴ Por. J. Kopiec, *Kościół w Polsce po 1945 roku*, s. 33.

⁹⁵ Bardzo ciekawie mechanizm wyboru został opisany przez Antoniego Podsiadę i Amelię Szafrąską w książce pt. *Pierwsze dni pontyfikatu Jana Pawła II*, Warszawa 1979, s. 9–26. Natomiast skład kolegium kardynalskiego, które wybrało Jana Pawła, znajduje się w ww. pozycji na s. 11–14.

⁹⁶ Por. A. i A. Anusz, „*Samotnie wśród wiernych*”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*, s. 43.

Pontyfikat Jana Pawła II sprawił duchowe przebudzenie Polaków. Podstawowe praktyki religijne wykazywały wysoki odsetek wiernych uczestniczących w życiu Kościoła. Powstawały nowe parafie w opozycji do laicyzowania społeczeństwa. Za pontyfikatu papieża Jana Pawła II dokonały się przemiany w religijności Polaków. Wielu przeżywało na nowo odkrycie swojego życia religijnego. Seminarium duchowne odnotowywały rekordową ilość kandydatów.

Z okazji 25. rocznicy uchwalenia przez Sobór Watykański II Konstytucji liturgicznej papież Jan Paweł II ogłosił list okolicznościowy pt. *Vicesimus Quintus Annus*⁹⁷. List apostolski ukazał się 4 grudnia 1988 r. Papież przypomniał w nim najistotniejsze zasady posoborowej odnowy liturgicznej. Wskazał zarówno na pozytywne, jak i negatywne dokonania. Podkreślił jednakże, że czas odnowy się nie skończył i tam, gdzie jest to konieczne, trzeba zwiększyć jeszcze wysiłki w celu odnowy.

Na uwagę zasługuje fakt, że odnowa liturgiczna w większym stopniu zaangażowała lud Boży do udziału w liturgii. Ojciec Święty zobowiązuje wszystkich do troski o właściwą formację liturgiczno-muzyczną. Pieczę nad nią powinna mieć kompetentna władza kościelna – Kongregacja Kultu Bożego i Sakramentów, konferencje biskupów, a zwłaszcza miejscowy biskup ordynariusz. Należy zwrócić uwagę na właściwą formację muzyków kościelnych oraz o coraz większą kulturę muzyczną zgromadzeń liturgicznych w parafiach⁹⁸.

Po 1989 r. Kościołowi katolickiemu przyznano status prawny oraz gwarancję obywatelskich gwarancji dla duchowieństwa. Udzielano zezwoleń na budowę kościołów. Rodzicom zagwarantowano prawo do religijnego wychowania dzieci, a Kościołowi dostęp do społecznych środków przekazu. Wznowiono działalność katolickiej *Caritas*. Po kilku dziesiątkach lat ograniczeń i spychania sfery religijnej do całkiem prywatnego znaczenia, nastąpiła atmosfera szerszego działania Kościoła. Religia powróciła do szkół państwowych. Przystąpiono do nowego podziału administracyjnego Kościoła oraz zawarcia konkordatu między Polską i Stolicą Apostolską⁹⁹.

Okres po 1989 r. sprzyjał również rozwojowi szkolnictwa kościelnego. W 1994 r. powstał

⁹⁷ Jan Paweł II, List Apostolski *Vicesimus Quintus Annus*, 4 XII 1988.

⁹⁸ Por. H. J. Sobeczko, *25 lat odnowy*, s. 2.

⁹⁹ Por. Jarosław Gowin. 1995. *Kościół po komunizmie*, Kraków : Znak, 166–177.

pierwszy w Polsce Wydział Teologiczny powołany na Uniwersytecie Opolskim. Działał również Katolicki Uniwersytet Lubelski i Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie. Utworzono też wydziały teologiczne m.in. we Wrocławiu, Poznaniu i Gdańsku. Po 1989 r. mogły się również zaktywizować środowiska katolików świeckich¹⁰⁰. W diecezjach powołano świeckich szafarzy Eucharystii¹⁰¹. Posługują oni w większości diecezji w Polsce. Wszyscy zainteresowani otrzymują upoważnienie do spełnienia swojego posłannictwa na jeden rok. Powinni brać udział w dniach skupienia, rekolekcjach. Każdego roku dokonuje się ich weryfikacji¹⁰². Wspierają działalność księży w zakresie duszpasterstwa chorych i starszych, przebywających tylko w domach. Innym miejscem zaangażowania ludzi świeckich w Kościele jest służba muzyczna, najczęściej jako organiści i prowadzący chóry kościelne. Ich przygotowaniem zajmują się w poszczególnych diecezjach Studia

Muzyki Kościelnej. Wierni zaangażowani są również w ruchy katolickie. Wśród nich najliczniejszy jest Ruch Światło-Życie, Ruch Odnowy w Duchu Świętym i inne. W 1994 r. powstała Krajowa Rada Katolików Świeckich, której zadaniem jest integrowanie i kierowanie ruchów na drogi współodpowiedzialności za Kościół.

Słabością w duszpasterstwie Kościoła w Polsce jest utrzymanie harmonii między deklarowaną wiarą a reprezentowaną dojrzałością postaw chrześcijańskich. Wierni odchodzą od norm etycznych przy deklaracjach związku z Kościołem katolickim.

Ostatnie dwudziestolecie to szereg ważnych wydarzeń liturgicznych w Kościele, o których warto wspomnieć: jubileusz 1000-lecia śmierci św. Wojciecha w 1997 r., zamknięcie II Plenarnego Synodu Kościoła w 1999 r., millenium roku 2000, co dla Polski oznaczało również 1000-lecie powołania do życia pierwszej metropolii w Gnieźnie, śmierć papieża Jana Pawła II w 2005 r. oraz jego beatyfikacja (1 V 2011) i kanonizacja (27 IV 2014), a także pontyfikat papieża Benedykta XVI (19 IV 2005–28 II 2013) i papieża Franciszka (od 13 III 2013 r.) – to wszystko stanowi jakby podsumowanie dotychczasowego, trudnego etapu w dziejach Kościoła katolickiego w Polsce rozpoczętego po 1945 r.

Bibliografia:

1. Anusz A. i A. (1994). „Samotnie wśród wiernych”. *Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)*. ALFA, Warszawa.
2. Benedykt XVI. (2007). Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*. 22 II 2007.
3. *Dekret Komisji Liturgicznej w sprawie polskich tekstów Konstytucji o Świętej Liturgii*. (1964). 1 X 1964.
4. Dudek A. (1995). *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*. PiT, Kraków.
5. Gowin J. (1995). *Kościół po komunizmie*. Znak, Kraków
6. Jaschinski E. (1990). *Musica sacra oder Musik im Gottesdienst? Die Entstehung der Aussagen über die Kirchenmusik in der Liturgiekonstitution „Sacrosanctum Concilium” (1963) und bis zur Instruktion „Musicam sacram (1967)*. Brill. Schöningh, Regensburg.
7. Jan Paweł II. (1988). List apostolski *Vicesimus quintus annus*. W dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia konstytucji soborowej „*Sacrosanctum Concilium*” o świętej liturgii, 4 XII 1988.
8. Katechizm Kościoła Katolickiego. (1994). Pallottinum, Poznań.
9. Kąkol K. (1985). *Kardynał Stefan Wyszyński jakim go znam*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa
10. Kisielewski S. (1990). *Abecadło Kisiela*. Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
11. Konferencja Episkopatu Polski. (2017). *Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej*, 14 X 2017.
12. Konferencja Episkopatu Polski. (1979). *Instrukcja o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II*, 8 II 1979.
13. Konferencja Episkopatu Polski. (1991). *Instrukcja w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnych szafarzy Komunii Świętej*, 22 VI 1991, w: [brak red.] *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966–1998*.
14. Konferencja Episkopatu Polski. (1964). *List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie konstytucji soborowej o liturgii świętej*, 2 IV 1964.
15. Konferencja Episkopatu Polski. (1990). *Postanowienie Konferencji Episkopatu Polski odnośnie do nadzwyczajnych szafarzy komunii świętej*, 2 V 1990, w: [brak red.] *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966–1998*.

16. Konferencja Episkopatu Polski. (1980). *Przepisy wykonawcze do instrukcji Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego „Inaestimabile domum”*, 11 XII 1980.
17. Konferencja Episkopatu Polski. (1972). *Wskazania o nabożeństwach*, 30 X 1972.
18. Konferencja Episkopatu Polski. (1971). *Zarządzenie z związku z przepisami Trzeciej Instrukcji Świętej Kongregacji Kultu Bożego o należyтым wykonywaniu konstytucji o liturgii świętej*, 31 III 1971.
19. Kongregacja Kultu Bożego. (1970). *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, 26 III 1970. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Instrukcja „Varietatis legitimae”*, 25 I 1994.
20. *Konstitution über die heilige Liturgie. Einleitung und Kommentar von Univ.-Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ*, Innsbruck, nr 9–109.
21. Kopiec J. (1999). *Kościół w Polsce po 1945 roku*. Wydawnictwo św. Krzyża, Opole.
22. Lesiński A. (1995). *Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980)*. Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
23. Liebster K. (1969). *Der Ort der Musik im Gottesdienst nach dem II Vatikanischen Konzil*, w: [brak red.] *Kirchenmusik auf neunenen Wegen. Werheft für Liturgie und Kirchenmusik*, z. 6, Leipzig.
24. Madajczyk P. (1994). *Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku*. PWN, Warszawa.
25. Paweł VI. (1969). *Konstytucja apostolska „Missale Romanum”*, 3 IV 1969.
26. Paweł VI. (1964). *Motu proprio Liturgiám Sacram*, 25 I 1964.
27. Skworc W. (1996). *Budownictwo Kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945–1989*. Księgarnia św. Jacka, Katowice.
28. Sobeczko H.J. (1989). „25 lat odnowy”. Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole.
29. Sobór Watykański II. (1963). *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, 4 XII 1963.
30. Sossala J. (1965). „20 lat terytorium kościelnego Śląska Opolskiego”, WUDO 20 (8): 176, Opole.
31. Święta Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego. (1980). *Instrukcja „Inaestimabile donum”*, 3 IV 1980.
32. Święta Kongregacja Kultu Bożego. (1987). *Koncerty w kościołach*, 5 XI 1987.
33. Święta Kongregacja obrzędów. (1967). *Instrukcja o kulcie Tajemnicy Eucharystycznej „Eucharisticum Mysterium”*, 25 V 1967.
34. Święta Kongregacja obrzędów. (1967). *Instrukcja o muzyce w świętej liturgii Musicam Sacram*, 5 III 1967.
35. Święta Kongregacja Obrzędów. (1967). *Druga instrukcja o należyтым wykonaniu Konstytucji o Świętej Liturgii*, 4 V 1967.
36. Święta Kongregacja Obrzędów. (1964). *Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej*, 26 IX 1964.
37. Święta Kongregacja Kultu Bożego. (1969). *Instrukcja o stopniowym wprowadzeniu w życie Konstytucji Apostolskiej „Missale Romanum”*, 20 X 1969.
38. Wyszyński S. (1962). *Wielka Nowenna Tysiąclecia*. Biblioteka Narodowa, Paryż.
39. Zając A. (2001). *Teologiczne aspekty uczestnictwa chóru w liturgii*. LitS 7 (1): 95–108, Opole.
40. Zieliński Z. (1983). *Papieże i papieństwo dwóch ostatnich wieków. 1775–1978*. Wydawnictwo Poznańskie, Warszawa.

References:

1. Anusz, A. i A. (1994). *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1994)* [Alone Among the Faithful. The Church in the Face of Political Change in Poland (1944–1994)]. ALFA, Warszawa [in Polish].
2. Benedykt XVI. (2007). *Adhortacja apostolska Sacramentum caritatis* [Apostolic Exhortation Sacramentum Caritatis]. 22 II 2007 [in Polish].
3. *Dekret Komisji Liturgicznej w sprawie polskich tekstów Konstytucji o Świętej Liturgii (1964)*. 1 X 1964 [Decree of the Liturgical Commission on the Polish Texts of the Constitution on the Sacred Liturgy] [in Polish].
4. Dudek, A. (1995). *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970* [The State and the Church in Poland 1945–1970]. PiT, Kraków [in Polish].
5. Gowin, J. (1995). *Kościół po komunizmie* [The Church After Communism]. Znak, Kraków [in Polish].
6. Jaschinski, E. (1990). *Musica sacra oder Musik im Gottesdienst? Die Entstehung der Aussagen über die Kirchenmusik in der Liturgiekonstitution „Sacrosanctum Concilium” (1963) und bis zur Instruktion „Musicam sacram” (1967)* [Musica Sacra or Music in Worship? The Origin of the Statements on Sacred Music in the Liturgical Constitution “Sacrosanctum Concilium” (1963) and Up to the Instruction “Musicam Sacram” (1967)]. Brill. Schöningh, Regensburg [in German].
7. Jan Paweł II. (1988). *List apostolski Vicesimus quintus annus. W dwudziestą piątą rocznicę ogłoszenia konstytucji soborowej „Sacrosanctum Concilium” o świętej liturgii* [Apostolic Letter Vicesimus Quintus Annus. On the Twenty-Fifth Anniversary of the Promulgation of the Conciliar Constitution “Sacrosanctum Concilium” on the Sacred Liturgy]. 4 XII 1988 [in Polish].

8. Katechizm Kościoła Katolickiego (1994) [Catechism of the Catholic Church]. Pallottinum, Poznań [in Polish].
9. Kąkol, K. (1985). Kardynał Stefan Wyszyński jakim go znałem [Cardinal Stefan Wyszyński as I Knew Him]. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa [in Polish].
10. Kisielewski, S. (1990). Abecadło Kisiela [Kisiel's Alphabet]. Oficyna Wydawnicza, Warszawa [in Polish].
11. Konferencja Episkopatu Polski. (2017). Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o muzyce kościelnej, 14 X 2017 [Instructions of the Polish Episcopal Conference on Church Music, October 14, 2017]. [in Polish].
12. Konferencja Episkopatu Polski. (1979). Instrukcja o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II, 8 II 1979 [Instructions on Liturgical Music after the Second Vatican Council, February 8, 1979]. [in Polish].
13. Konferencja Episkopatu Polski. (1991). Instrukcja w sprawie formacji i sposobu wykonywania posługi nadzwyczajnych szafarzy Komunii Świętej, 22 VI 1991, w: [brak red.] Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966–1998 [Instructions on the Formation and Manner of Performing the Service of Extraordinary Eucharistic Ministers, June 22, 1991, in: [no ed.] Pastoral-Liturgical Documents of the Polish Episcopal Conference 1966–1998]. [in Polish].
14. Konferencja Episkopatu Polski. (1964). List do duchowieństwa w związku z wejściem w życie konstytucji soborowej o liturgii świętej, 2 IV 1964 [Letter to the Clergy Regarding the Implementation of the Conciliar Constitution on the Sacred Liturgy, April 2, 1964]. [in Polish].
15. Konferencja Episkopatu Polski. (1990). Postanowienie Konferencji Episkopatu Polski odnośnie do nadzwyczajnych szafarzy komunii świętej, 2 V 1990, w: [brak red.] Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski 1966–1998 [Resolution of the Polish Episcopal Conference Regarding Extraordinary Eucharistic Ministers, May 2, 1990, in: [no ed.] Pastoral-Liturgical Documents of the Polish Episcopal Conference 1966–1998]. [in Polish].
16. Konferencja Episkopatu Polski. (1980). Przepisy wykonawcze do instrukcji Kongregacji ds. Sakramentów i Kultu Bożego „Inaestimabile donum”, 11 XII 1980 [Implementing Regulations for the Instruction of the Congregation for Sacraments and Divine Worship “Inaestimabile donum”, December 11, 1980]. [in Polish].
17. Konferencja Episkopatu Polski. (1972). Wskazania o nabożeństwach, 30 X 1972 [Guidelines on Devotions, October 30, 1972]. [in Polish].
18. Konferencja Episkopatu Polski. (1971). Zarządzenie z związku z przepisami Trzeciej Instrukcji Świętej Kongregacji Kultu Bożego o należyтым wykonywaniu konstytucji o liturgii świętej, 31 III 1971 [Directive in Connection with the Provisions of the Third Instruction of the Holy Congregation of Divine Worship on the Proper Execution of the Constitution on the Sacred Liturgy, March 31, 1971]. [in Polish].
19. Kongregacja Kultu Bożego. (1970). Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego, 26 III 1970. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Instrukcja „Varietatis legitimae”, 25 I 1994 [General Introduction to the Roman Missal, March 26, 1970. Congregation for Divine Worship and the Discipline of the Sacraments, Instruction “Varietatis Legitimae”, January 25, 1994]. [in Polish].
20. Konstitution über die heilige Liturgie. Einleitung und Kommentar von Univ.-Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ, Innsbruck, nr 9–109 [Constitution on the Sacred Liturgy. Introduction and Commentary by Univ.-Prof. Dr. Josef Andreas Jungmann SJ, Innsbruck, nos. 9–109]. [in German].
21. Kopiec, J. (1999). Kościół w Polsce po 1945 roku [The Church in Poland after 1945]. Wydawnictwo św. Krzyża, Opole [in Polish].
22. Lesiński, A. (1995). Służba wojskowa kleryków w PRL (1959–1980) [Military Service of Clerics in the Polish People's Republic (1959–1980)]. Ośrodek Badań Nauk. im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn [in Polish].
23. Liebster, K. (1969). Der Ort der Musik im Gottesdienst nach dem II Vatikanischen Konzil, w: [brak red.] Kirchenmusik auf neuen Wegen. Werheft für Liturgie und Kirchenmusik, z. 6, Leipzig [The Place of Music in the Liturgy After the Second Vatican Council, in: [no ed.] Church Music on New Paths. Workbook for Liturgy and Church Music, vol. 6, Leipzig]. [in German].
24. Madajczyk, P. (1994). Na drodze do pojednania. Wokół orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 roku [On the Road to Reconciliation. Around the Message of Polish Bishops to German Bishops from 1965]. PWN, Warszawa [in Polish].
25. Paweł, VI. (1969). Konstytucja apostolska „Missale Romanum”, 3 IV 1969 [Apostolic Constitution „Missale Romanum”, April 3, 1969]. [in Polish].
26. Paweł VI. (1964). Motu proprio Liturgiis Sacram, 25 I 1964 [Motu Proprio Liturgiis Sacram, January 25, 1964]. [in Polish].
27. Skworc, W. (1996). Budownictwo Kościołów w diecezji katowickiej w latach 1945–1989 [Church Construction in the Diocese of Katowice in the Years 1945–1989]. Księgarnia św. Jacka, Katowice [in Polish].
28. Sobeczko, H.J. (1989). „25 lat odnowy” [“25 Years of Renewal”]. Wydawnictwo Św. Krzyża, Opole [in Polish].
29. Sobór Watykański II. (1963). Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium, 4 XII 1963 [Constitution on the Sacred Liturgy Sacrosanctum Concilium, December 4, 1963]. [in Polish].

-
30. Sossala, J. (1965). „20 lat terytorium kościelnego Śląska Opolskiego”, WUDO 20 (8): 176, Opole [“20 Years of the Church Territory of Opole Silesia”, WUDO 20 (8): 176, Opole]. [in Polish].
 31. Święta Kongregacja dla Sakramentów i Kultu Bożego. (1980). Instrukcja „Inaestimabile donum”, 3 IV 1980 [Instruction „Inaestimabile Donum”, April 3, 1980]. [in Polish].
 32. Święta Kongregacja Kultu Bożego. (1987). Koncerty w kościołach, 5 XI 1987 [Concerts in Churches, November 5, 1987]. [in Polish].
 33. Święta Kongregacja obrzędów. (1967). Instrukcja o kulcie Tajemnicy Eucharystycznej „Eucharisticum Mysterium”, 25 V 1967 [Instruction on the Worship of the Eucharistic Mystery „Eucharisticum Mysterium”, May 25, 1967]. [in Polish].
 34. Święta Kongregacja obrzędów. (1967). Instrukcja o muzyce w świętej liturgii Musicam Sacram, 5 III 1967 [Instruction on Music in the Sacred Liturgy Musicam Sacram, March 5, 1967]. [in Polish].
 35. Święta Kongregacja Obrzędów. (1967). Druga instrukcja o należytych wykonaniu Konstytucji o Świętej Liturgii, 4 V 1967 [Second Instruction on the Proper Execution of the Constitution on the Sacred Liturgy, May 4, 1967]. [in Polish].
 36. Święta Kongregacja Obrzędów. (1964). Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o Liturgii Świętej, 26 IX 1964 [Instruction on the Proper Execution of the Constitution on the Sacred Liturgy, September 26, 1964]. [in Polish].
 37. Święta Kongregacja Kultu Bożego. (1969). Instrukcja o stopniowym wprowadzeniu w życie Konstytucji Apostolskiej „Missale Romanum”, 20 X 1969 [Instruction on the Gradual Implementation of the Apostolic Constitution „Missale Romanum”, October 20, 1969]. [in Polish].
 38. Wszyński, S. (1962). Wielka Nowenna Tysiąclecia [The Great Millennium Novena]. Biblioteka Narodowa, Paryż [in French].
 39. Zając, A. (2001). Teologiczne aspekty uczestnictwa chóru w liturgii [Theological Aspects of Choir Participation in the Liturgy]. LitS 7 (1): 95–108, Opole [in Polish].
 40. Zieliński, Z. (1983). Papieże i papieństwo dwóch ostatnich wieków. 1775–1978 [Popes and the Papacy of the Last Two Centuries. 1775–1978]. Wydawnictwo Poznańskie, Warszawa [in Polish].